

De Grauwe Klauwier in het Bargerveen gedurende de jaren 1978 tot en met 1990

J.B.J.M. van Berkel

I. Inleiding

Het is een bekend feit, dat de stand van de Grauwe Klauwier in Nederland in de loop van deze eeuw enorm is afgenomen. In het artikel van Fred Hustings en Johan Bekhuis, elders in dit themanummer, wordt daar uitvoerig bij stilgestaan. Gezien de sterk geslonken aantallen broedparen en het feit, dat de reeds decennia lang aanhoudende afname zich in de jaren tachtig in de meeste gebieden onverminderd voortzette, moet worden gevreesd, dat de Grauwe Klauwier nog voor de eeuwwisseling als broedvogel uit nagenoeg het grootste deel van Nederland zal zijn verdwenen. Des te verheugender is het dan ook, dat in het hoogveenreservaat Bargerveen recent een ontwikkeling in omgekeerde richting heeft plaatsgevonden.

II. Ligging van het gebied

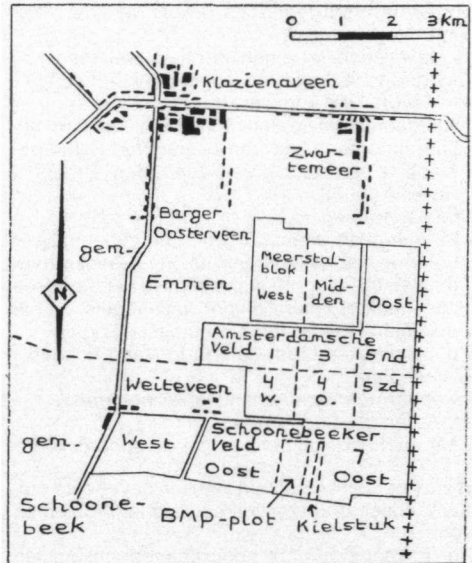
In het verleden maakte het Bargerveen deel uit van een 300.000 ha aaneengesloten complex van hoog-, laag en overgangsvennen, het zogenaamde 'Bourtanger Moor', dat zich aan beide zijden van de Nederlands-Duitse grens uitstrekte. Vanaf de Dollard in het noorden tot aan de Duitse stad Nordhorn in het zuiden had het een lengte van iets meer dan zeventig kilometer. Tweederde van dit eens grootste veencomplex op het vasteland van West-Europa, dat aan hoogveen een oppervlakte van 230.000 ha kende, lag op Nederlands grondgebied (Overbeck 1975). Van dit 'Bourtanger Moor' is naar de stand van het 'Niedersächsische Moorschutzprogramm' in december 1981 op Duits grondgebied nog een 15.740 ha aan hoogveen over, doch of het is op een kleine 800 ha na in vervening, of er zijn akkers en graslanden op aangelegd, of er is bos op aangeplant. Op Nederlandse bodem is van dit complex nog geen 3000 ha aan hoogveen, dat zich grotendeels in afgetakelde of rustende toestand bevindt, overgebleven.

Het Bargerveen ligt in de zuidoosthoek van de provincie Drenthe in de gemeenten Emmen en Schoonebeek (topografische kaarten 18-52 Ter Apel, 23-11 en 23-12 Nieuw-Schoonebeek; Inventarisatie-atlas Flora en Fauna van Nederland). Het heeft heden ten dage een oppervlakte van 2000 ha en vormt daarmee het grootste aaneengesloten hoogveenrestant van Nederland. Het Bargerveen is verdeeld in een drietal complexen. In het noorden bevindt zich het Meerstalblok, dat een oppervlakte van 500 ha heeft. In het midden ligt het Amsterdamsche Veld, dat een 600 ha groot is en in het zuiden het Schoonebeeker Veld, dat een oppervlakte van circa 900 ha kent. Nevenstaand kaartje geeft de ligging ten opzichte van de dorpen Klazienaveen, Zwartemeer en Barger Oosterveen. Het kaartje laat tevens de indeling van het gebied zien.

III. Hoofddoelstelling van het beheer

De hoofddoelstelling van het Staatsbosbeheer, de beheerder van dit gebied, is ervoor te zorgen dat de nog aanwezige hoogveenvegetaties zich kunnen handhaven en/of uitbreiden en die gebieden die zich er het beste toelenen (laaggelegen gedeeltelijk vergraven en/of grotendeels afgegraven hoogveenstukken), zodanig in te richten dat daar de hoogveenvegetatie weer tot ontwikkeling kan komen. Om dit te bereiken zijn en worden ontwateringsloten afgedamd en/of gedicht teneinde wegzijging van het regenwater in de zandondergrond te voorkomen. Voorts is een stelsel van veendammen aangelegd, dat het ge-

bied in een aantal compartimenten verdeelt en ervoor zorgt, dat het gebied weer voldoende water vast kan houden. Via een buizenstelsel wordt het overtollige oppervlaktewater naar een aantal bekkens afgevoerd. Waar nodig worden bomen en opslag verwijderd teneinde verdamping zo veel mogelijk tegen te gaan. Hoewel er in het

Het Bargerveen is verdeeld in een drietal complexen namelijk Meerstalblok, Amsterdamsche Veld en Schoonebeeker Veld.

Bargerveen jaarlijks een honderdtal broedvogelsoorten voorkomt, is het gebied dus niet bedoeld als vogelreservaat.

Waar mogelijk wordt bij de inrichting van het gebied wel met de aanwezige vogelpopulaties en andere dieren rekening gehouden.

IV. Grove vegetatiebeschrijving

Het Meerstalblok is in een drietal onderdelen verdeeld. In het westelijke deel, dat in hoofdzaak uit gedeeltelijk vergraven hoogveen bestaat, komen bosschages, bovenveengraslandjes, heide/pijpestropercelen, al dan niet omgeven door houtsingels, braamstruwelen en ruigtes, voor. Voorts bevinden zich in dit gebied enkele veenputten en onder water gezette laagten, waarin op sommige plaatsen verlanding plaatsvindt. Een deel van het gebied is met een stelsel van veendammen omgeven, waarbinnen naast open waterpartijen en delen met overwegend pitrus, stroken met deels afstervende deels opkomende grauwe-wilgestruwelen en berkopslag voorkomen.

Het middengebied heeft een kern en nog enkele delen, die uit onvergraven hoogveen bestaan. Het grootste deel van dit gebied is echter gedeeltelijk vergraven; enkele stukken zijn nagenoeg volledig verveend. Op de onvergraven gedeelten liggen enkele meerstallen, voormalige veenmeertjes, die nu met hoogveenvegetaties zijn bedekt. De gedeeltelijk vergraven hoogveengedeelten bevatten een serie veenputten, deels bestaande uit open water, deels zich bevindend in een verlandingsstadium. In dit gebied treft men vochtige tot droge heidevelden aan. Hier en daar komen opslag en een enkel bosje voor. Op enkele plaatsen worden deels opkomend deels afstervend grauwe-wilgestruweel en berkegeboomte aangetroffen. Aan de westrand liggen bosschages en enkele bovenveengraslandjes. Braamstruweel bevindt zich in hoofdzaak in het zuidelijke gedeelte. Ook dit gebied is met een veendammenstelsel uitgerust. In het zuidoostelijke deel liggen een aantal waterbekkens om het overvallige oppervlakte water op te vangen. In het oostelijke deel van het Meerstalblok liggen een tweetal grotendeels gedeeltelijk vergraven hoogveenrestanten, die eveneens beide een stelsel van veendammen kennen. Het noordelij-

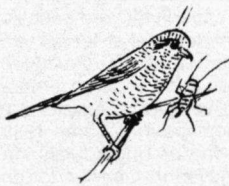
ke deel heeft een aantal bosschages en heide-restanten. Grauwe-wilgestruweel komt eveneens voor. Dit deel heeft relatief veel opslag, doch binnen het dammenstelsel staat het water op veel plekken boven het maaiveld, zodat een groot deel van het geboomte afstert. Het zuidelijke hoogveenrestant kent een heidecomplex waarin nog enkele meerstallen voorkomen. Aan de oostzijde liggen een aantal bosschages met bovenveengraslanden. Grauwe-wilge- en braamstruweel wordt aan de oost- en zuidkant van dit hoogveenrestant aangetroffen. Van oost naar west lopen een tweetal wijken met daarlangs houtsingels.

Tussen de twee hoogveenrestanten bevindt zich een graslandcomplex op dalgrond.

Het Amsterdamsche Veld is een grotendeels afgeveend hoogveenterrein en het is verdeeld in een zestal voormalige baggervelden. Voor een deel is het van oost naar west doorsneden met ontwateringssloten die tot in de zandondergrond rijken. Langs deze sloten komt plaatselijk grauwe wilge- en braamstruweel alsmede berkeopslag voor. De stroken tussen de sloten bevatten in hoofdzaak struikheide- en pijpestrovegetaties of zijn gedeeltelijk onbegroeid. Hier en daar staan enige berkebomen of komt berkopslag tot ontwikkeling. De baggervelden 3 en 4-Oost zijn voor de helft geïnundeerd. In deze onder water staande gedeelten ontwikkelt zich massaal *Sphagnum cuspidatum* (Waterveenmos).

Het Schoonebeeker Veld is verdeeld in een tweetal onderdelen. Het westelijke deel is kleinschalig. Er komen droge en vochtige heidevelden, bovenveengraslanden, bosschages en veenputten voor. Men kan het karakteriseren als een slagenlandschap. Het westelijke gedeelte van het oostelijke deel is eveneens zodanig te karakteriseren. Vanaf het BMP-plot*, een gedeeltelijk vergraven hoogveenterrein met heide, bosjes, grauwe wilge- en braamstruweel en hier en daar berkopslag, is het op het Kielstuk (bovenveengrasland met houtsingels, enkele bosjes en een paar kleine heideperceeltjes) na een grotendeels open gebied, waar nog de laatste verveening plaatsvindt.

Voor een uiterst gedetailleerde, in tegenstelling tot de hierboven gegeven grove-vegetatiebe-

Blotoop van de Grauwe Klauwler, Schoonebeeker Veld, juli 1990. Foto: F. Post.

Het Vogeljaar 41 (1993) 1

27

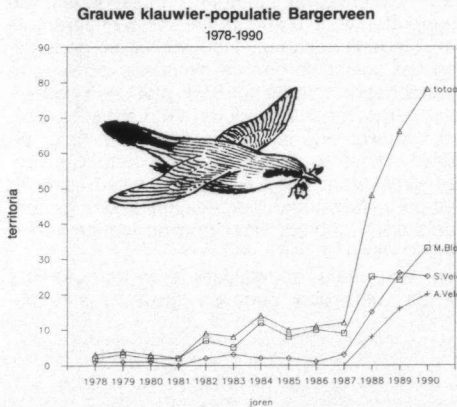
* BMP betekent Broedvogel Monitoring Project.

schrijving, moge ik verwijzen naar een bij Staatsbosbeheer in 1991 verschenen rapport van Van Leeuwen, genaamd de 'Vegetatie van het Bargerveen'.

Gedurende de periode van onderzoek naar het voorkomen van de Grauwe Klauwier is er door de reeds geschetste beheersmaatregelen heel wat veranderd. Door het vochtiger worden van het terrein kon de hoogveenvegetatie met daaronder een aantal karakteristieke planten als een zestential veenmossoorten, Veenpluis, Eenjarig Wollegras, Veenbes, Lavendelheide, Kraaiheide, Dopheide, Lange, Ronde en Kleine Zonedauw, Witte Snavelbies en Beenbreek zich niet alleen handhaven, doch op tal van plaatsen zich zelfs uitbreiden. Hoewel de inrichting nog niet is voltooid, kan nu reeds, gezien de resultaten, worden gesteld, dat het Bargerveen in zijn huidige staat is geworden tot het belangrijkste hoogveenrestant op het vasteland van West-Europa. Wat zijdelings het belang van de beheersmaatregelen voor de Grauwe Klauwier is geweest, moge uit het vervolg van dit artikel blijken.

V. Bestandsontwikkeling

Vanaf 1978 tot en met 1990 is er onderzoek gedaan naar het voorkomen van de Grauwe Klauwier in het Bargerveen. Voor wat de methode van inventariseren betreft, volsta ik hier met te verwijzen naar mijn later te verschijnen artikel 'Het inventariseren van Grauwe Klauwieren'. Onderstaande figuur geeft het verloop van het aantal vastgestelde broedparen en/of territoria gedurende de jaren 1978 tot en met 1990 aan.

Figuur 1. Verloop van het aantal vastgestelde broedparen en/of territoria gedurende 1978 tot en met 1990.

Vanaf 1978 tot en met 1981 bleef de populatie min of meer stabiel. In 1982 bleek dat de populatie fors was toegenomen. In 1984 was er eveneens sprake van een forse toename. Het jaar daarop daalde het aantal broedparen naar tien. De twee daarop volgende jaren nam de populatie in geringe mate toe. Het niveau van 1984 werd echter niet bereikt. In 1988 steeg het aantal broedparen tot 48 en nam vervolgens in 1989 tot 66 paren toe. In 1990 bereikte de populatie het naar Nederlandse maatstaven hoge aantal van 78 broedparen.

In het artikel 'Het inventariseren van Grauwe Klauwieren' is vermeld, dat het aantal vastgestelde territoria sterk afhankelijk is van het aantal bezoeken en waarnemingen. Ook gebiedskennis speelt een grote rol. Het is daarom niet uitgesloten, dat in de periode 1978-1990, met de nadruk op 1978 tot 1982, territoria zijn gemist. De trend, zoals die in de figuur naar voren komt, verandert er echter niet door.

VI. Voorkomen, voedsel en nestplaatskeuze

Tegenwoordig kan de Grauwe Klauwier in het Bargerveen in een vijftal biotooptypen worden aangetroffen.

A. In de moerassige gedeelten met deels opkomende deels afstervende Grauwe Wilgen en Berken.

B. Aan de randen van overwegend vochtige heidevelden voor zover aan deze randen houtsingels, open bosjes met berkopslag, Lijsterbes, Braam en Grauwe Wilg, of braamcomplexen met enkele bomen voorkomen, doch ook in de vochtige heidevelden zelf, indien er enkele Grove Dennen groeien en wat opslag of ruigte aanwezig is.

C. Aan de randen van overwegend droge heidevelden voor zover deze randen grotendeels een zelfde boom- en struikgroei bevatten als bij B, maar ook in de droge heidevelden zelf, indien er bosjes met onder andere Berk, Lijsterbes, Braam en ruigtes in voorkomen.

D. In de afgeveende delen, welke deels uit kale bodem bestaan, deels plekken bevatten, waar Struikheide uitstoelt, Pijpestro opkomt en hier en daar berkopslag zich ontwikkelt en dan met name langs de randen van voormalige of nog functionerende af- en ontwateringssloten voor zover er een combinatie van onder andere braam-, berk-, lijsterbes- en grauwe-wilgeopslag aanwezig is.

E. Langs de randen van in hoofdzaak bovenveengraslanden, indien deze zijn omgeven met houtsingels bestaande uit onder meer Grauwe Wilg, Berk, Lijsterbes en Braam, maar ook in de graslanden zelf, voor zover zich daarin Grauwe Wilgen bevinden.

Met name bij de biotooptypen onder B tot en met E is het van belang, dat delen van de bodem binnen het totale territorium een korte of geen vegetatie bevatten, zodat de soort ook bij zijn voedsel, dat zich over de grond voortbeweegt, kan komen. Bij het type onder A speelt dit vermoedelijk wat minder een rol, omdat door het afsterven van bomen het insektenaanbod wel eens vele malen groter zou kunnen zijn dan in de andere vier biotooptypen. De verdeling van het aantal territoria/broedparen per biotooptype in de jaren 1988 tot en met 1990 is voor de drie onderdelen van het Bargerveen weergegeven in tabel I-a tot en met I-c en voor wat het gehele Bargerveen betreft in tabel I-d.

Voor wat het onderdeel Meerstalblok betreft valt het op, dat de soort zich hoe langer meer vestigde in de moerassige gedeelten (biotooptype A) en aan de randen van en in de vochtige heidevelden (biotooptype B). In het onderdeel Amsterdamsche Veld bleef de vestiging in hoofdzaak beperkt tot de randen van de af- en ontwater-

M.Blok	Type A Roeras		Type B Natte heide		Type C Droge heide		Type D Afge- veend gebied		Type E Boven- veen- gras- land		Tot.
	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	
1988	2	8	2	8	16	64	0	0	5	20	25
1989	8	33	4	17	11	46	0	0	1	4	24
1990	15	46	7	21	9	27	0	0	2	6	33
Tot.	25	30	13	16	36	44	0	0	8	10	82

Tabel 1a. Verdeling van het aantal territoria/broedparen naar biotooptype in de jaren 1988 tot en met 1990 in het onderdeel meerstalblok.

A.Veld	Type A Roeras		Type B Natte heide		Type C Droge heide		Type D Afge- veend gebied		Type E Boven- veen- grasland		Tot.
	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	
1988	0	0	0	0	1	12	7	88	0	0	8
1989	0	0	0	0	1	6	15	94	0	0	16
1990	0	0	0	0	2	10	18	90	0	0	20
Tot.	0	0	0	0	4	9	40	91	0	0	44

Tabel 1b. Verdeling naar biotooptype in de jaren 1988 tot en met 1990 in het onderdeel Amsterdamsche Veld.

S.Veld	Type A Roeras		Type B Natte heide		Type C Droge heide		Type D Afge- veend gebied		Type E Boven- veen- grasland		Tot.
	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	
1988	0	0	1	7	6	40	2	13	6	40	15
1989	0	0	1	4	13	50	2	8	10	38	26
1990	1	4	0	0	16	64	0	0	8	32	25
Tot.	1	2	2	3	35	53	4	6	24	36	66

Tabel 1c. Verdeling naar biotooptype in de jaren 1988 tot en met 1990 in het onderdeel Schoonebeeker Veld.

B.veen	Type A Roeras		Type B Natte heide		Type C Droge heide		Type D Afge- veend gebied		Type E Boven- veen- grasland		Tot.
	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	Aant.	%	
1988	2	4	3	6	23	48	9	19	11	23	48
1989	8	12	5	8	25	38	17	26	11	17	66
1990	16	21	7	9	27	35	18	23	10	13	78
Tot.	26	14	15	8	75	39	44	23	32	17	192

Tabel 1d. Verdeling naar biotooptype in het totale Bargerveen in de jaren 1988 tot en met 1990.

ringssloten (biotooptype D), terwijl in het onderdeel Schoonebeeker Veld de vestiging zich voornamelijk afspeelde aan de randen van en in de droge heideterreinen (biotooptype C) en aan de randen van een aantal bovenveen-graslanden (biotooptype E). Tabel 1-d laat zien, dat vanaf 1988 de toename het sterkst is geweest in het biotooptype A.

In de jaren 1978 tot en met 1987 kwam de soort hoofdzakelijk in de droge delen van het Bargerveen voor. In die jaren bevonden zich de territoria alleen in de onderdelen Meerstalblok en Schoonebeeker Veld. Het onderdeel Amsterdamsche Veld was vermoedelijk nog niet geschikt genoeg. Opvallend was daarbij, dat de meeste territoria in die droge delen werden aangetroffen, waar zich tevens schapen ophielden. Een verhoogd aanbod van mestkeverachtigen zou hier wel eens de oorzaak van kunnen zijn. In de droge terreinen, waar geen schapen voorkwamen, zag men de soort nauwelijks.

Een andere indicatie dat de soort iets van doen heeft met de aanwezigheid van schapen; blijkt uit een gebezigde volksnaam in West-Vlaande-

ren en Meetjesland. Daar wordt hij 'Schaapekster' genoemd (Van Avermaet 1971).

Het kan echter best zo zijn, dat de Grauwe Klauwier voor wat zijn voedsel betreft een opportunist is en die insecten het eerste grijpt, die in bepaalde tijden het veelvuldigst, zoals plotseling in juli 1990 de Geelgerande Wateror, voorkomen en daardoor een gemakkelijker prooi vormen (zie het artikel van Frans Post elders in dit themanummer).

De soort heeft het echter niet alleen voorzien op allerlei keverachtigen. Dit kon door mij en mijn mede-tellers gedurende de laatste drie jaar van het onderzoek eveneens worden vastgesteld. Zo werd tot drie maal toe een mannetje vliegend met een muis in zijn bek waargenomen; een maal gezien, hoe een mannetje en een vrouwtje gezamenlijk bezig waren de darm uit een muis te trekken, die in een gaffeltak van een Grauwe Wilg was geklemd; vijf maal een mannetje vliegend met een Levendbarende Hagedis in zijn bek; een maal een mannetje met een Levendbarende Hagedis zittend in de top van een dode berk en negen maal een mannetje zien vliegen of zien zitten met een libel in zijn bek. Overige prooien zoals vlinders, bijen, hommels, wespen, zweefvliegen, sprinkhanen, spinnen, duizendpoten, pissebedden, kikvorsen en zangvogels worden eveneens gepakt (Van Avermaet 1971, Gopfert 1987, Jakob & Stauber 1987). Ongetwijfeld zal dit in het Bargerveen eveneens het geval zijn. Tot nestplaats dienen meestal braamstruiken, Grauwe Wilg en Grove Den, doch soms worden Berk, Lijsterbes en Japanse Duizendknoop ook benut. Toppen van dode berkebomen, Grauwe Wilgen en braamtakken dienen vaak als uitkijkpost om vandaar op in de lucht vliegende insecten te jagen.

Moerasbiotoop van de Grauwe Klauwier. Meerstalblok, juli 1990.

Foto: F. Post.

Mannetje Grauwe Klauwier met kever in de snavel, Amsterdamsche Veld, juli 1989.
Foto: Paul van Gaalen.

VII. Verspreiding en dichtheden

De verspreiding van het aantal territoria in het Bargerveen, voor wat de jaren 1988 tot en met 1990 betreft, moge ik verduidelijken aan de hand van de hier volgende drie verspreidingskaarten. De verspreiding is onregelmatig. Dit komt doordat deels delen van het Bargerveen grote oppervlakten open water (met name het Meerstalblok en het Amsterdamsche Veld) deels delen een optimale of een suboptimale biotoop kennen. In de optimale biotopen (een ruime keuze aan nestgelegenheid en een maximumaanbod aan voedsel) sluiten de territoria zich aan elkaar aan, zodat clustervorming ontstaat, terwijl in de suboptimale biotopen (minder nestgelegenheid en/of een geringer voedselaanbod) de territoria op grotere afstanden van elkaar liggen. Bovendien treden er verplaatsingen op, welke kunnen worden veroorzaakt door het vinden van betere broedplaatsen, door de nestplaatskeuze van de vrouwtjes en door de aantrekkingskracht, die reeds gepaarde exemplaren op hun andere soortgenoten uitoefenen (Jakober & Stauber 1987).

Dergelijke verplaatsingen zullen zich in deze jaren, hoewel dit niet exact valt aan te geven - ringonderzoek heeft niet plaatsgevonden - ongetwijfeld in het Bargerveen gezien het verloop van de verspreiding hebben voorgedaan.

De territoria variëren in grootte van 0,5 tot 5 ha. Soms maakt de Grauwe Klauwier gebruik van een ander voedselterrein dat op korte afstand van het eigenlijke territorium is gelegen. In 1989 werd dit bij een paartje in het Schoonebeeker Veld geconstateerd. Op honderd meter afstand van het eigenlijke territorium lag een dergelijk terrein. In 1990 was het bewuste territorium we-

derom bezet. Opnieuw werd eveneens gebruik gemaakt van het in 1989 apart gelegen voedselterrein, hetgeen er haast wel op moet duiden, dat het hier om het zelfde paar als in 1989 ging. Voor wat het onderdeel Meerstalblok betreft, laat de verspreidingskaart voor 1988 zien dat het zwaartepunt van het aantal vastgestelde broedparen in het zuidoostelijke deel (tien paren) lag. Uit de verspreidingskaart voor 1989 blijkt, dat het overgrote deel zich vestigde in het noordwestelijke deel (elf paren) en het noordelijke gedeelte van het middengebied (zes paren) van dit onderdeel. Ook in 1990 lag het zwaartepunt in het noordwestelijke deel (vijftien paren) en in het middengebied (veertien paren).

De laatste twee jaar is in het noordelijke gedeelte meer geschikte biotoop ontstaan. Dit viel samen met het ongeschikt worden van terreinen in het zuidoostelijke gedeelte. In 1989 was het zuidoostelijke deel dermate dichtgegroeid met berkopslag, dat het als broed- en voedselbiotoop niet meer geschikt was.

In het onderdeel Amsterdamsche Veld waar de soort zich voor het eerst in 1988 vestigde, bleef de verspreiding in hoofdzaak tot het oostelijke deel beperkt (zes paren). Het grootste deel van het middengebied is ongeschikt. Het is nagenoeg boom- en struikloos en bevat grote oppervlakten met open water. In 1989 bleef het aantal paren in het oostelijke deel gelijk, doch ten opzichte van 1988 trad er een verschuiving in zuidelijke richting op. In 1990 kwam de soort nog hoofdzakelijk in het zuidelijke gedeelte voor. Vermoedelijk werd het zuidelijke gedeelte meer geschikt. Dit zou wellicht een verklaring kunnen zijn voor een verplaatsing in zuidelijke richting. De verspreiding in het westelijke deel van dit gebied bleef in 1989 en 1990 beperkt tot het zuidelijke gedeelte. De reden is dat in het noordelijke deel geschikte nestgelegenheid (braamcomplexen en Grauwe Wilgen) nagenoeg geheel ontbreekt.

In het onderdeel Schoonebeeker Veld beperkte de verspreiding zich vanaf 1988 tot en met 1990 hoofdzakelijk tot het oostelijke deel. Het grootste aantal territoria werd jaarlijks in het zogenaamde BMP-plot en het Kielstuk aangetroffen. Beide stukken worden door schapen begraasd. In 1988 en 1989 kwamen nog respectievelijk zes en zeven paren buiten genoemde twee gedeeltes voor; in 1990 waren op drie na alle territoria in het BMP-plot en het Kielstuk geconcentreerd. Ook hier zou de reden wel eens kunnen zijn, dat deze twee delen geschikter als broed- en voedselbiotoop bleken dan de andere plekken in het oostelijke deel van het Schoonebeeker Veld.

In tabel II zijn vervolgens de dichtheden per 100 ha geschikt terrein per Bargerveenonderdeel, de dichtheid per 100 ha geschikt terrein binnen het Bargerveen (in totaal 1260 ha geschikt) en de dichtheid per 100 ha, voor wat de totale Bargerveen-oppervlakte betreft (2000 ha) aangegeven. Tevens is de dichtheid per 100 ha geschikt terrein voor het in het Schoonebeeker Veld gelegen BMP-plot vermeld, dat vanaf 1978 tot en met 1990 het minst aan beheersmaatregelen in vergelijking met andere onderdelen van het Bargerveen onderhevig is geweest.

Dichtheden per 100 ha						
Jaar	M. Blok 400 ha	A. Veld 360 ha	S. Veld 500 ha	Bargerveen ges. terr. 1260 ha	Totale Bargerveen 2000 ha	BMP- plot 115 ha
1978	0,50	--	0,20	0,24	0,15	0,87
1979	0,75	--	0,20	0,32	0,20	0,87
1980	0,50	--	0,20	0,24	0,15	0,87
1981	0,50	--	0,20	0,16	0,10	--
1982	1,75	--	0,40	0,71	0,45	1,74
1983	1,25	--	0,60	0,63	0,40	2,61
1984	3,00	--	0,40	1,11	0,70	1,74
1985	2,00	--	0,40	0,79	0,50	1,74
1986	2,50	--	0,20	0,87	0,55	0,87
1987	2,25	--	0,60	0,95	0,60	2,61
1988	6,25	2,22	3,00	3,81	2,40	5,22
1989	6,00	4,44	5,20	5,24	3,30	10,43
1990	8,25	5,56	5,00	6,19	3,90	13,91

Tabel II. Dichtheden in het Bargerveen.

Onderzoekers	Jaar	Onderzocht terrein (= ot)			Geschikt terrein (= gt)		
		Oppvl. in ha	Aant. BP	Dh/100 ha ot.	Oppvl. in ha	Aant. BP	Dh/100 ha gt.
Jakober e.a.	1969	1800	49	2,7	1000,0	49	4,9
Bosselmann e.a.	1976	---	---	---	520,0	15	2,9
Gerkowski	1976	---	---	---	100,0	10	10,0
Jakober e.a.	1976	1800	71	3,9	1000,0	71	7,1
Witt	1976	---	---	---	50,0	8	16,0
Korn e.a.	1977	---	---	---	260,0	21	8,1
Blana	1978	---	---	---	227,0	21	9,3
Eisengrein	1978	1800	56	3,1	---	---	---
Korn e.a.	1978	---	---	---	260,0	18	6,9
Kowalski	1979	---	---	---	217,0	21	1,0
Göpfert	1983	360	24	6,7	38,5	8	20,8
Rossvog	1983	---	---	---	110,0	10	9,1
Göpfert	1984	360	11	3,1	38,5	4	10,4
Anka	1985	1825	29	1,6	---	---	---
Jakober e.a.	1985	1800	39	2,2	1000,0	39	3,9
Kussmaul	1985	400	11	2,8	---	---	---
Loske	1988	700	7	1,0	---	---	---
Moormann	1988	---	---	---	1000,0	50	5,0

Tabel III. Dichtheden uit gebieden in de voormalige Bondsrepubliek Duitsland, bewerkt naar verscheidene auteurs.

Uit dit overzicht blijkt, dat de dichtheden per 100 ha geschikt terrein met name gedurende de laatste drie onderzoeksjaren aanmerkelijk zijn toegenomen.

Vergelijkbare gegevens uit andere gebieden in Nederland zijn schaars. In 1970 kende het Doldersummer Veld, een heideterrein in Zuidwest-Drenthe, nog een dichtheid van ruim één paar per 100 ha (Van Dijk et al 1982). De dichtheden per 100 ha onderzocht terrein na 1970 in het Doldersummer Veld en in het Dwingelder Veld, een ander groot heideterrein in Drenthe, komen niet meer boven de één paar per 100 ha onderzocht terrein uit (Van Dijk 1983, Kleine 1990).

Dichtheden in de periode 1969 tot en met 1988 uit gebieden in de voormalige Bondsrepubliek Duitsland laten een wat rooskleuriger beeld zien. Doch ook in dat land is de soort niet voor niets op de 'Rode Lijst' geplaatst. Ter vergelijking met de gevonden dichtheden in het Bargerveen zijn een aantal daarvan opgenomen in tabel III.

Vergelijken we de dichtheden in tabel III met die van het Bargerveen, dan doet het Bargerveen, zowel voor wat zijn totale oppervlakte aan onderzocht terrein (2000 ha) als zijn totale oppervlakte aan geschikt terrein (1260 ha) betreft, de laatste drie jaar voor menig gebied in de Bondsrepubliek Duitsland niet onder. Hetzelfde geldt voor de onderdelen van het Bargerveen, het Meerstalblok (400 ha geschikt terrein), het Amsterdamsche Veld (360 ha geschikt terrein), het Schoonebeeker Veld (500 ha geschikt terrein) en het BMP-plot (115 ha geschikt terrein) in vergelijking met de Duitse gebieden met ongeveer een zelfde oppervlakte.

De Duitse dichtheden zijn echter alleen voor wat de oppervlakte aan onderzocht terrein betreft met het Bargerveen of delen daarvan vergelijk-

Het Vogeljaar 41 (1993) 1

baar, niet voor wat de aanwezige biotopen aangaat. De Duitse dichtheden in de kolom 'geschikt terrein' van tabel III hebben veelal betrekking op kapvlakten met ruigtes, jonge dennenaanplantingen, extensief beheerde graslanden met struikpartijen en bomen, heideterreinen en boomgaarden. Ze zijn derhalve qua biotoop niet in alle gevallen vergelijkbaar met het Bargerveen. Het enige in tabel III geschikte gebied, dat qua grauwe-klauwierbiotoop deels te vergelijken valt met het Bargerveen, is het op 25 km ten noordoosten van het Bargerveen gelegen hoogveengebied de Tinnerdose. Dit bolwerk van de Grauwe Klauwier in de Kreis Emstand kende in 1988 een dichtheid van 5,0 paren per 100 ha geschikt terrein (Moormann 1990).

Zoals tabel II en tabel III laten zien, kunnen de dichtheden in het zelfde onderzoeksgebied per jaar behoorlijk toe- of afnemen. De dichtheid in de Tinnerdose bijvoorbeeld varieert van 1,0 tot 5,0 paren per jaar per 100 ha geschikt terrein (Moormann 1990). De dichtheid in het Bargerveen wisselde gedurende de laatste drie jaar van het onderzoek van 3,8 tot 6,2 paren per 100 ha geschikt terrein.

VIII. Achtergronden en oorzaken van de bestandstoename

In de eerste plaats hebben een aantal beheersmaatregelen, uitgevoerd door Staatsbosbeheer om de hoogveenvormende vegetaties in het Bargerveen in stand te houden of te bevorderen, tevens ervoor gezorgd, dat er een uitgebreidere broed- en voedselbiotoop voor de soort ontstond. De heidepercelen, die zich tot bos dreigden te ontwikkelen, werden ontdaan van het overtollige geboomte. Daardoor werd niet alleen het open karakter van het vroegere hoogveenlandschap hersteld, maar zo nam tevens de oppervlakte aan geschikt terrein voor de Grauwe Klauwier toe.

Braamcomplexen, Grove Dennen en Grauwe Wilgen - de belangrijkste nestgelegenheid voor de Grauwe Klauwier in het Bargerveen - werden, voor zover zij de ontwikkeling van de hoogveenvegetatie niet in de weg stonden, voor een groot deel gespaard en konden zich op een aantal plaatsen zelfs uitbreiden. De aanleg van dammen- en dijkenselsels in grote delen van het terrein om het regenwater, de enige voedingsbron voor hoogveenvegetaties, zo lang mogelijk vast te houden, maakte het gebied natter.

Met name in het Meerstalblok-West en Meerstalblok-Midden ontstond door het vochtiger en moerzachtiger worden van het gebied een nieuwe broed- en voedselbiotoop (opkomend en afstervend grauwe wilge- en berkestruweel, al naar gelang de hoogte van de waterstand). De sterke toename van het aantal territoria binnen deze stelsels moet haast wel verband houden met een sterke toename binnen deze compartimenten van de voedselbron voor de Grauwe Klauwier, te weten insecten. Broedbiotoop was namelijk vóór de aanleg reeds aanwezig, doch toen zag men de soort er nauwelijks of nooit.

Voorts wordt de openheid van het terrein in een aantal delen gewaarborgd door begrazing met schapen. De uitwerpselen van deze dieren trek-

ken mestkevers aan, die waarschijnlijk in bepaalde tijden in de droge delen van het Bargerveen een belangrijk bestanddeel van het voedsel voor de Grauwe Klauwier vormen.

Ten slotte wordt er in het gebied geen gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen gemaakt. Van een vermindering van insectenpopulaties en een daarmee gepaard gaande verschraving van het voedselaanbod voor de Grauwe Klauwier lijkt in het Bargerveen dan ook geen sprake. Een toename, zoals reeds is opgemerkt, ligt eerder voor de hand. Het achterwege laten van bestrijdingsmiddelen betekent in ieder geval, dat de belangrijkste voedselbron voor de Grauwe Klauwier, te weten grote insecten, een afnamefactor minder kent, waardoor de overlevingskans voor de vogel en zijn kans om met succes jongen voort te brengen, minder gevaar loopt. Of het gebruik van DDT en andere bestrijdingsmiddelen in gebieden op de trek of in de overwinteringsgebieden wel invloed heeft op de stand en de reproductie van Grauwe Klauwieren in de broedgebieden, is voor zover mij bekend (nog) niet aangetoond.

Jaar	I	II	III	IV
1978	3	2	5	2,5
1979	4	3	9	3,0
1980	3	2	4	2,0
1981	2	1	3	3,0
1982	9	5	12	2,4
1983	8	4	11	2,8
1984	14	8	21	2,6
1985	10	5	16	3,2
1986	11	7	22	3,1
1987	12	7	19	2,7
1988	48	19	36	1,9
1989	66	47	136	2,9
1990	78	39	94	2,4
Tot.	268	149	388	2,6

Tabel IV.

kolom I: aantal territoria

kolom II: aantal paren met uitgevlogen jongen

kolom III: aantal uitgevlogen jongen

kolom IV: gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per succesvol paar.

Tabel IV. Totaal aantal territoria vergeleken met het aantal waargenomen paren met jongen en totaal aantal uitgevlogen jongen.

De verbetering van de biotoop heeft ongetwijfeld de toename van de soort bevorderd. Een interessante vraag is waar de (nieuwe) Grauwe Klauwieren vandaan komen. Is de reproductie zo hoog dat het gebied in zijn eigen aanwas kan voorzien of zijn er andere factoren aan te wijzen? In tabel IV is het totale aantal territoria vergeleken met het aantal waargenomen paren met jongen en totale aantal uitgevlogen jongen. Bij deze tabel moeten wel een aantal kanttekeningen worden gemaakt. Omdat er nooit bewust naar nesten is gezocht, berust het aantal vastgestelde uitgevlogen jongen op zichtwaarnemingen. Dat betekent dat het werkelijke aantal uitgevlogen jongen hoger zal zijn. Kolom IV van de tabel geeft het gemiddelde aantal jongen per succesvol broedpaar aan. Het gemiddelde over de periode bedraagt 2,6. Dit wijkt nauwelijks af van het gemiddelde van 2,7 dat Jakober & Stauber (1987) vonden gedurende hun achttienjarig onderzoek, waarbij 849 legsels werden bekeken. Een tweede opmerking betreft het aantal territoria en het aantal paren met jongen (kolom I en II).

Zeker voor de eerste jaren kunnen deze aantallen hoger zijn. Ook deze mogelijke afwijking is van invloed op het aantal waargenomen uitgevlogen jongen.

Het is niet uitgesloten dat tot 1987 de toename geheel afkomstig is van de reproductie van de voorgaande jaren. De stijging van twee naar negen territoria in 1982 zou zelfs nog kunnen worden verklaard uit aanwas en gemiste paren en/of waargenomen jongen. Maar de verviervoudiging in 1988 kan met geen mogelijkheid voortkomen uit de reproductie van de voorafgaande jaren. Waar komt deze extra aanwas van buitenaf vandaan in een tijd, waarin in veel gebieden in Nederland de soort achteruitgaat of verdwijnt? Jakober & Stauber (1987) vermelden voor dispersie-afstanden voor eerstejaarsvogels 0,5-5 kilometer met een maximum van 48 kilometer. De vraag rijst of er binnen de genoemde afstanden gebieden liggen met een grauwe-klauwierenstand. Dat blijkt inderdaad zo te zijn.

Het Bargerveen grenst aan de oostzijde aan de in Duitsland gelegen Kreis Emsland en sluit direct aan op de aldaar in het zuidwestelijke deel gelegen hoogveenrestanten (onder andere het Provinzial Moor, Klein Fullener Moor, Klein Heseper Moor, Groos Heseper Moor, Dalumer Moor en Wietmarscher Moor). Aan de randen van deze restanten komen nog Grauwe Klauwieren en zelfs Klapeksters voor. Niettemin schijnt de soort in de Kreis Emsland in de laatste twintig tot dertig jaar sterk te zijn afgenomen. Voor genoemde Kreis (2527 km²) wordt het huidige aantal broedparen op 100-200 paar geschat (Moormann 1990). Voor het aan Drenthe grenzende Nedersachsen, waartoe deze Kreis behoort, wordt aangenomen, dat het aantal broedparen nog circa duizend bedraagt (Kowalski 1987).

De ligging van het Bargerveen ten opzichte van de hoogveenrestanten in de Kreis Emsland is dermate gunstig, dat eventuele overschotten gemakkelijk hun weg naar het Bargerveen kunnen vinden. Voorts is het van belang te weten, dat het overgrote deel van deze hoogveenrestanten in vervening is en in de toekomst nagenoeg volledig zal verdwijnen. Biotoopverniëting vindt in een sneller tempo dan voorheen plaats. Verveende men vroeger deze hoogveengebieden met baggermachines, die slechts een beperkte oppervlakte aankonden; tegenwoordig schuift men hoe langer hoe meer het veen met bulldozers af. Deze machines bestrijken veel grotere oppervlakten en nemen de randen gelijktijdig mee, zodat in één klap broed- en voedselbiotoop 'om kroesjes' wordt geholpen.

Mannetjes Grauwe Klauwieren zijn nogal plaatsgetrouw (Jakober & Stauber 1987). In eerste instantie zoeken zij hun oude broedgebied weer op. Kunnen zij daar niet meer terecht, omdat de broed- en/of voedselbiotoop is vernietigd, dan zal naar andere gebieden moeten worden uitgeweken. Op zo'n moment kan het Bargerveen in het oog zijn gekomen.

Een factor die misschien in 1988 nog een rol, doch geen beslissende, kan hebben gespeeld, kunnen de zware oostenwinden in de tweede helft van de maand mei zijn geweest. Daardoor zouden wellicht een aantal Grauwe Klauwieren

over hun eigenlijke broedgebied kunnen zijn heengeschoten en zo het Bargerveen hebben bereikt.

Welke oorzaak de belangrijkste is geweest voor het toenemen van de grauwe-klauwierpopulatie in het Bargerveen is niet aan te geven. Vermoedelijk is het een combinatie geweest van: verbetering van de biotoop, immigratie vanuit de Duitse veenrestanten vanwege of een surplus en/of biotoopvernietiging, en misschien de weersfactor wind, die uiteindelijk de Bargerveenpopulatie van drie paren in 1978 naar een niveau van 78 paren in 1990 hebben getild.

IX. Slotwoord

In dit artikel heb ik trachten aan te geven, welke oorzaken mogelijk een rol hebben gespeeld bij het toenemen van de grauwe-klauwierpopulatie in het Bargerveen en vanaf de begin jaren tachtig tot en met 1990 een structurele toename hebben bewerkstelligd. Of de populatie zich de komende jaren op een redelijk niveau kan handhaven, is enerzijds afhankelijk van factoren van buitenaf, zoals een voor de soort in negatieve zin optredende klimaatsverandering, voortschrijdende biotoopvernietiging in aangrenzende gebieden, verkeer en slechte weersomstandigheden tijdens de trek, een mogelijk gebruik van pesticiden in de overwinteringsgebieden, anderzijds door optredende veranderingen binnen het Bargerveen.

Biotoop van de Grauwe Klauwier aan afwateringsloot, Meerstalblok, juli 1990.
Foto: F. Post.

Hoewel voor vermindering van nestgelegenheid en voedselaanbod binnen het totale Bargerveen voorlopig niet behoeft te worden gevreesd (wel moet rekening worden gehouden met een inkrimping van de beschikbare oppervlakte - de baggerelden 5-Noord en 5-Zuid zijn voor het in gang zetten van de hoogveenvegetatie na het broedseizoen 1990 ingericht), er evenmin sprake is van een toenemende druk op de populatie

door predatoren als Vlaamse Gaai, Ekster, Wezel en Hermelijn, kan een weersfactor als langdurige regen gepaard gaande met lage temperaturen, zoals die zich eind mei/begin juni in 1988 voordeed, indien dit een jaarlijks terugkerend verschijnsel binnen het Bargerveen zou worden, de populatiegrootte op den duur wel nadelig beïnvloeden. Een factor die in hoogveenrestanten vanwege de in het verleden plaatsgevonden hebbende ontwatering maar ook in droge en vochtige heidegebieden altijd dreigt, is, wanneer er niets gebeurt, de natuurlijke ontwikkeling tot bos. Voor de Grauwe Klauwier is zo'n ontwikkeling funest. Indien zich dergelijke situaties hebben voorgedaan, kunnen deze het best worden bestreden door pluksgewijs het desbetreffende gebied over een periode van een aantal jaren weer open te kappen. Braamstruwelen dienen daarbij zo veel mogelijk te worden gespaard. Door middel van begrazing met bijvoorbeeld schapen, kan het gebied open en de vegetatie kort worden gehouden, zodat de soort bij zijn voedsel, dat zich over de bodem beweegt, kan komen.

Pijpestrocomplexen van een halve meter hoog zijn als voedselbiotoop ongeschikt. Dode bomen en struiken kan met het best laten staan. Deze worden namelijk veelvuldig als uitkijkpost gebruikt om op insecten te jagen. Gebieden echter in één jaar tijd volledig openen is catastrofaal en veroorzaakt schokeffecten. In de Deurnsche Peel zou dit geleid hebben tot het verdwijnen van de Grauwe Klauwier (Van Noorden 1989). De verdwijning voor wat de Deurnsche Peel betreft kan daarmee echter alleen niet worden verklaard: broedbiotoop kan opnieuw terugkomen. Dit gebied en menig ander gebied in Nederland ontbreekt het echter aan een achterland, zoals het Bargerveen dat nog kent.

Het agrarisch cultuurlandschap in de zuidoosthoek van de provincie Drenthe is nauwelijks meer geschikt als vestigingsplaats voor Grauwe Klauwieren. Doch alleen al binnen een straal van dertig kilometer van het Bargerveen bevinden zich, afgezien van de Duitse hoogveenrestanten, op Drentse bodem een aantal natuurterreinen, zoals het Oosterbos, Berkenrode, De Katshaar, Het Dalerveense Veen, De Witten, Het Berkemeer, het hoogveenrestant ten oosten van het dorp Dalerpeel, de hoogveenrestanten ten noorden en ten zuiden van de Steigerswijk bij Dalerend en de havezate De Klencke, die in principe geschikte vestigingsplaatsen aan Grauwe Klauwieren bieden. Onderzoek zal dit echter moeten uitwijzen.

Ik hoop dan ook, dat het Bargerveen ertoe kan bijdragen, dat de Drentse populatie weer zal toenemen. Wellicht kan Drenthe in de toekomst dan als springplank voor andere potentieel geschikte gebieden in Nederland dienen.

Voor een woord van dank aan al degenen die mij op wat voor manier dan ook geholpen hebben bij het onderzoek, verwijs ik naar mijn artikel 'Het inventariseren van Grauwe Klauwieren' dat binnenkort in dit tijdschrift zal verschijnen.